

УДК 343.54

Е. ЯХЯЗАДЕ,
*магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

СПЕЦІАЛЬНІ ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ, СПРЯМОВАНІ НА ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЮ ВЧИНЕННЮ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Стаття присвячена дослідженню профілактичних заходів, спрямованих на запобігання та протидію вчиненню насильства в сім'ї. Аналізується система спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї.

Ключові слова: насильство в сім'ї, права людини, профілактика, спеціальні заходи.

Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» (далі – Закон) передбачено систему спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї, що належать до запобіжних заходів та виступають формою реагування з боку держави на вчинення особою актів сімейного насильства з метою індивідуальної профілактики насильницької поведінки та запобігання вчинення сімейного насильства в особливо тяжких формах. Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї не є видами юридичної відповідальності.

До передбачених Законом спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належать:

- офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї (ст. 10 Закону);
- узяття на профілактичний облік і зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили сімейне насильство (ст. 12 Закону);
- обов'язок пройти корекційну програму (ч. 3 ст. 10 Закону);
- захисний припис (ст. 13 Закону).

Розділом III Закону передбачено також можливість стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї (ст. 14 Закону). Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї приймається судом в установленому законом порядку за позовом спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.

Зазначимо, що згідно з чинним законодавством термін «попередження насильства» може розумітися як сукупність первинної, вторинної та третинної профілактики.

Первинна профілактика забезпечує попередження виникнення проблеми через формування належної громадської думки щодо небезпечності насильства як явища, поваги до прав людини, жінки, дитини й необхідності їх дотримання; важливості здорового способу життя і вміння будувати свої стосунки з оточуючими, починаючи з членів власних сімей, без застосування насильницьких методів.

Щодо останнього, то ефективними формами вважаються проведення інформаційних кампаній, організація центрів підтримки сім'ї, програм усвідомленого та відповідально-го батьківства, а також програм для підлітків, молоді, які допомагають сформувати навич-

ки самостійного життя, включаючи навички спілкування, вирішення конфліктних ситуацій, сприяють саморозвитку і побудові стратегії власного життя.

Вторинна профілактика передбачає існування спеціалізованих послуг не лише для сімей, які підпадають під визначення «опинилися у складних життєвих обставинах» (тобто мають проблеми, з якими не можуть впоратися без сторонньої допомоги), але в яких існує ризик жорстокого поводження.

При організації вторинної профілактики варто враховувати певні цільові групи (наприклад, діти, чий батьки нехтують виконанням своїх обов'язків, вихованці шкіл-інтернатів та особи з їх числа; неповнолітні і незаможні молоді мами; чоловіки, які самі виховують дітей, тощо).

Третинна профілактика зорієнтована на надання послуг окремим особам чи сім'ям, які зазнали насильства чи перебувають у ситуації його високого ризику, а також тим, хто підпадає під категорію «кривдників». Найчастіше третинна профілактика вимагає обов'язкових і примусових дій, здійснення яких передбачає втручання у сім'ю відповідних державних структур з метою припинення насильства та попередження його у перспективі [3, с. 121].

З економічного боку третинна профілактика є найдорожчою порівняно з первинною і вторинною, тому що в ній послуги у розрахунок на одну особу мають високу вартість і, незважаючи на це, не гарантують у подальшому викорінення проблеми. Третинна профілактика вимагає значних коштів на створення та утримання мережі спеціальних закладів соціального обслуговування (притулки, центри реабілітації, гуртожитки, кризові центри, центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї тощо), на фінансову підтримку сімейних форм виховання та розміщення дитини (приймні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї опікунів та піклувальників), оплату праці і підвищення кваліфікації фахівців.

Існування цих закладів та програм є обов'язковим елементом.

З точки зору державної політики кращими не лише з економічної точки зору, а й за загальними результатами є стратегії, що працюють на випередження проблеми. Саме це доводить міжнародний досвід. Первинна профілактика, інвестиції в освіту і культуру забезпечують кращий результат і мають бути пріоритетними. Так, за підрахунками американських експертів, один долар інвестицій в освіту та культуру дозволяє зберегти згодом п'ять доларів, які не треба вкладати в будівництво в'язниць, лікарень, притулків, посилення поліції, дорогі за витратами ресурсів програми лікування від алко- та наркозалежності тощо.

Вищевикладене дозволяє сформулювати декілька висновків, що мають значення для проведення корекційної роботи, а саме:

- незважаючи на складність проблеми насильства, її можна передбачати і
- регулювати, зокрема засобами соціальної роботи, таким чином сприяючи позитивним змінам;
- основною ланкою, яка гарантує позитивні зрушення у вирішенні проблеми насильства, є зміни у світоглядних структурах окремих людей, груп населення і населення загалом, зокрема зміни стереотипів стосовно гендерних відносин, прав дитини, цінностей людського життя, засобів вирішення конфліктних ситуацій та виховання;
- першочергового значення, таким чином, набуває первинна профілактика. Її ефективність забезпечується цілеспрямованими діями засобів масової інформації, закладів та установ культури, освіти і виховання, системи надання соціальних послуг, інституцій громадянського суспільства;
- враховуючи поширеність проблеми насильства в українському суспільстві, першочергового значення набуває створення дійової системи профілактики з усіма трьома компонентами. Потрібні виважена ефективна первинна профілактика, здійснення якої не обмежується тільки ресурсами суб'єктів надання соціальних послуг, та якісні й доступні послуги вторинної та третинної профілактики.

Здійсненню спеціальних заходів з профілактики насильства в сім'ї присвячено Розділ III Наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» від 07 вересня 2009 р. №3131/386. Цей розділ Ін-

струкції в цілому відображає положення Розділу III Закону та містить лише окремі уточнюючі положення, які спрямовані на вдосконалення механізму реалізації спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 10 Закону та п. 3.1. Інструкції члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, про що йому повідомляється під розписку. Таке попередження може бути винесене осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї виноситься працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Про відмову особи від його підписання у документі робиться відповідний запис (п. 3.5. Інструкції).

Згідно зі ст. 12 Закону та п. 3.2. Інструкції тих членів сім'ї, яким було винесене офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї.

Порядок взяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, яким було винесене офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, визначається Законом та Положенням про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС, затвердженим Наказом МВС від 11 листопада 2010 р. № 55047. Працівниками кримінальної міліції у справах дітей профілактичні справи заводяться у випадках, коли особа, яка вчинила насильство в сім'ї, не досягла 18-річного віку.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» від 25 вересня 2008 р. системі спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї було доповнено обов'язком проходження корекційних програм. Корекційні програми були визначені як «програми, спрямовані на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї» (ст. 1 Закону).

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Закону та п. 3.3. Інструкції у разі вчинення особою насильства в сім'ї після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей видає цій особі під розписку направлення на проходження корекційної програми та в триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми. Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим. Зазначені форми документів щодо проходження корекційних програм затверджено Інструкцією.

Нарешті, до спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належить *захисний припис* – спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції щодо захисту жертви насильства в сім'ї, яким особі, яка вчинила насильство в сім'ї, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в сім'ї (ст. 1 Закону). Захисний припис може бути винесений осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Відповідно до ч. 3 ст. 10, ст. 13 Закону та п. 3.4. Інструкції захисний припис виноситься особі, яка вчинила насильство в сім'ї, після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором. Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) у відношенні до жертви насильства в сім'ї, а саме:

- чинити конкретні акти насильства в сім'ї;
- отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї;
- розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, що не відоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;

– відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;

– вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

Зазначені обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором. Захисні приписи виносяться за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Про відмову особи від його підписання у ньому робиться відповідний запис [4 с. 156].

Захисний припис зарекомендував себе як ефективний засіб запобігання домашньому насильству в багатьох країнах світу, однак в Україні цей інститут містить надто вузький перелік можливих заходів, які не здатні достатньою мірою захистити жертву насильства в сім'ї від протиправних посягань. Це пояснюється тим, що всупереч міжнародним стандартам запобігання та протидії домашньому насильству в Україні захисний припис (охоронний ордер, обмежувальний припис) виноситься не судом, а органами внутрішніх справ, які не можуть обмежувати конституційні права і свободи особи (право власності на житло, право вільного пересування та ін.).

З метою вдосконалення механізму протидії сімейному насильству в Україні, забезпечення його ефективності та приведення у відповідність до міжнародних стандартів Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству» винесення обмежувальних приписів та направлення особи на проходження корекційної програми віднесено до компетенції суду.

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (ст. 22) зазначено, що обмежувальним приписом можуть бути передбачені такі тимчасові обмеження прав особи, яка вчинила домашнє насильство:

– заборона особі, яка вчинила домашнє насильство, будь-яких контактів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, за місцем її проживання або тимчасового перебування, роботи, навчання, а також в будь-яких інших місцях її знаходження;

– заборона на здійснення батьківських прав щодо дитини (дітей) протягом дії обмежувального припису, за винятком права на надання дозволу батьків на вивезення дитини за межі території України;

– вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, покинути на визначений термін, але не більше трьох місяців, їх спільне місце проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, незалежно від того, хто володіє житлом на праві власності чи має щодо нього інші майнові права;

– вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, усунути перешкоди в користуванні особою, яка постраждала від домашнього насильства, майном, що перебуває у їх спільній власності, або є власністю особи, яка постраждала від домашнього насильства;

– вилучення органами внутрішніх справ у особи, яка вчинила домашнє насильство, права зберігати за місцем спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, зброю, на володіння якої така особа має передбачене законом право;

– обов'язок особи, яка вчинила домашнє насильство, компенсувати витрати особи, яка постраждала від домашнього насильства на лікування, консультування або перебування в установах для осіб, які постраждали від домашнього насильства;

– вимога до особи, яка вчинила домашнє насильство, сплатити орендну плату за користування особою, яка постраждала від домашнього насильства, житловим приміщенням, що вона винаймала (винаймає) з метою запобігання вчиненню щодо неї такого насильства;

– обов'язок особи, яка вчинила домашнє насильство, сплачувати особі, яка постраждала від домашнього насильства, періодичні виплати на її утримання, а також на утримання дітей та інших членів сім'ї, що перебувають (перебували) на її утриманні;

– попередження особи, яка вчинила домашнє насильство, що в разі порушення умов обмежувального припису зазначену особу буде притягнуто до юридичної відповідальності;

– попередження, що незалежно від винесення особі, яка вчинила домашнє насильство, обмежувального припису, її може бути притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства, а також щодо неї може бути порушено кримінальну справу за фактом вчинення домашнього насильства, що містить ознаки складу злочину;

– попередження, що незалежно від винесення особі, яка вчинила домашнє насильство, обмежувального припису, особа, яка постраждала від домашнього насильства, має право звернутися до суду із заявою про порушення справи щодо розірвання шлюбу, поділ спільного майна, стягнення аліментів, відшкодування матеріальної або моральної шкоди, заподіяної домашнім насильством.

Така система обмежувальних заходів є досить новаторською для чинного законодавства та правозастосовної практики України, однак вона цілком узгоджена з Модельним законом ООН про домашнє насильство та найкращими практиками країн-лідерів у галузі запобігання та протидії насильству в сім'ї [4, с. 132].

Сьогодні, згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» (ст. 3, а також Розділ II), здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї покладається на:

– спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї (таким органом визнано Міністерство соціальної політики України, його управління та відділи на місцях);

– відповідні підрозділи органів внутрішніх справ, до яких віднесено службу дільничних інспекторів міліції та кримінальну міліцію у справах дітей;

– органи опіки і піклування;

– спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства, до яких належать: кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, та центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Інші нормативно-правові акти (Інструкція щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї; Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення; Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах та ін.) до переліку органів та установ, які здійснюють діяльність, спрямовану на попередження насильства в сім'ї, жорстокого поводження з дітьми та роботу із сім'ями, в яких відбувається насильство в сім'ї, додають до вказаного переліку інших суб'єктів, що опікуються постраждалими особами, зокрема:

– службу у справах дітей;

– центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді;

– органи та заклади охорони здоров'я;

– органи освіти, навчальні заклади.

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» попередження насильства має забезпечуватися цілим комплексом загальних та спеціальних заходів, метою яких є усунення причин і умов, які призводять до насильства в сім'ї, обмеження його поширеності, припинення такого насильства, надання підтримки (правової, соціальної) жертвам насильства в сім'ї і забезпечення їх безпеки, зменшення негативного впливу насильства, яке має місце в сім'ї, притягнення винних у вчиненні насильства в сім'ї до відповідальності, їх соціально-психологічну і медичну корекцію і підготовку до повернення в сім'ю, контроль за поведінкою осіб, які реально можуть учинити в сім'ї насильство, і осіб, які визнані винними у сімейному насильстві.

До загального попередження насильства в сім'ї можна віднести сукупність заходів держави, суспільства, органів місцевого самоврядування, спрямованих на зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб, побудову сімейних відносин на паритетних засадах та почуття взаємної любові та поваги, взаємодопомоги та підтримки, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї.

Спеціальне попередження є загальною назвою сукупності різноманітних конкретних заходів одноразового чи тривалого характеру, що мають на меті скоротити кількість проявів насильства в сім'ї, послабити сімейне неблагополуччя, не допустити вчинення фізичного, сексуального, психологічного і економічного насильства або припинити вже почате таке насильство.

Спеціальні заходи з попередження насильства в сім'ї залежно від моменту їх здійснення поділяються на заходи профілактики та припинення.

Заходи профілактики насильства в сім'ї спрямовані на завчасне виявлення сімей, де є підстави виникнення насильства, відвернення причин і умов, які сприяють його скоєнню, або обмеження, а якщо можливо, то й їх усунення та створення достатнього захисту і безпеки члена сім'ї від насильницьких посягань [5 с. 178].

Припинення насильства в сім'ї – це оперативні заходи, спрямовані на фізичне переривання початого насильства. Заходи припинення застосовуються в тих критичних ситуаціях, коли життю і здоров'ю жертви насильства в сім'ї загрожує небезпека. Здійснення цих заходів потребує від співробітників суб'єктів попередження відповідної фізичної і психологічної підготовки та необхідних навичок переривання такого насильства (тактика проведення діалогу з насильником, техніка проникнення до житла, надання первинної допомоги жертві та ін.).

Таким чином, доки не відбулася реформа механізму запобігання та протидії насильству в сім'ї, суд не віднесено до системи органів та установ, що вживають заходів з профілактики насильства в сім'ї. Однак саме суду сьогодні відведено провідну роль у механізмі протидії насильству в сім'ї, оскільки лише суд уповноважений притягати до юридичної відповідальності осіб, винних у його вчиненні.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – В редакції 06.10.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України № 2789-III від 15.11.2001. – В редакції від 09.12.2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2002. – № 10. – Ст. 70.
3. Запобігання насильству в сім'ї: метод. посібн. для працівників міліції / Т.О. Проценко, О.І. Логвиненко, І.П. Багаденко та ін. – Київ: Тютюкин, 2011. – С. 16.
4. Ноур А.М. Насильство в сім'ї в Україні: стан проблеми, пошук шляхів розв'язання [Електронний ресурс] / А.М. Ноур. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&nS&c36>
5. Христова Г.О. Насильство в сім'ї та шляхи його попередження: законодавчий аспект [Електронний ресурс] / Г.О. Христова. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/ru/index.php?id=1215440842>

Статья посвящена исследованию профилактических мероприятий, направленных на предотвращение насилия в семье. Анализируется система специальных мероприятий, направленных на предупреждение насилия в семье.

Ключевые слова: насилие в семье, профилактика, специальные мероприятия.

The issues of domestic violence and violence against women are researched. The provisions of Ukrainian legislation and international human rights standards in the sphere of protection from violation are analyzed.

Key words: domestic violence, prevention, special activities.

Одержано 3.03.2015.